UÖK: 373.3.016:811.512.133

MATN USTIDA IŞLAŞ TOPŞIRIQLARINI TASNIFLAŞDA PIRLS ÖQIŞ SAVODXONLIGI JARAYONLARINI HISOBGA OLIŞ

Xudayorova Muhayyo Omonboy qizi
Urganç davlat universiteti
2-kurs tayanç doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24239181

Annotatsiya. Tezisda boşlanğiç sinf ona tili darslarida matn ustida işlaşga doir öquv-biluv topşiriqlarini tasniflaşda PIRLS xalqaro tadqiqoti konsepsiyasidagi tört öqiş jarayonini markaziy mezon sifatida qabul qiliş asoslangan. Har bir jarayonning mohiyati, topşiriq ifodasidagi tayanç ifodalar va namunalar keltirilgan, jarayonni aniqlaş qoidasi va tasniflaş tamoyillari belgilangan.

Kalit sözlar: PIRLS, öqiş savodxonligi, öqiş jarayonlari, matn ustida işlaş, öquv-biluv topşiriği, tasnif, boşlanğiç sinf.

KIRISH

Öqiş savodxonligi barça fanlarni özlaştirişning asosi hisoblanadi: matnni tuşunmagan öquvçi matematika masalasini ham, tabiiy fanlar maqolasini ham töliq özlaştira olmaydi. Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgaça rivojlantiriş konsepsiyasida ta'lim sifatini xalqaro baholaş dasturlari talablari asosida oşiriş vazifasi belgilangan [1]. Özbekiston 2021-yilda ilk bor PIRLS — xalqaro öqiş savodxonligini baholaş tadqiqotida iştirok etdi. 2023-yilda e'lon qilingan natijalar mamlakatimiz törtinçi sinf öquvçilarining örtaça natijasi PIRLS şkalasining örta nuqtasidan (500 ball) past ekanini körsatdi [7]. Bu holat boşlanğiç sinfda matn ustida işlaş mazmunini, ayniqsa öquvçilarga beriladigan topşiriqlarni qayta körib çiqişni talab etadi.

Metodik adabiyotlarda matn ustida işlaşga doir topşiriqlar köpinça bitta mezon böyiça — işlaş bosqiçi [3] yoki mustaqillik darajasi [2] asosida tasniflanadi. Bunday tasniflar topşiriqni darsning qaysi qismida berişni va öquvçi qanday mustaqillik bilan işlaşini körsatadi, ammo topşiriq öquvçidan qanday fikrlaş faoliyatini talab qilişini yetarli aks ettirmaydi. Natijada amaliyotda matnda aniq berilgan ma'lumotni topişga qaratilgan savollar ustunlik qiladi, xulosa çiqariş, ğoyalarni boğlaş va matnni baholaşga qaratilgan topşiriqlar esa kam uçraydi.

PIRLS konsepsiyasida öqişning ikki maqsadi — badiiy tajriba orttiriş uçun öqiş va ma'lumot olib undan foydalaniş uçun öqiş, şuningdek tört tuşuniş jarayoni ajratilgan: aniq berilgan ma'lumotni topiş; oddiy xulosa çiqariş; ğoyalar va ma'lumotlarni talqin qiliş hamda integratsiyalaş; mazmun va matn unsurlarini baholaş [6]. Baholaş topşiriqlari bu jarayonlar böyiça taxminan 20, 30, 30 va 20 foiz nisbatda taqsimlanadi [6]. Mazkur jarayonlar L. Anderson va D. Krathwohl taksonomiyasidagi biliş jarayonlariga muvofiq kelsa-da [4], aynan öqiş faoliyatiga moslaştirilgan. Şu sababli ular matn ustida işlaş topşiriqlarini tasniflaşda markaziy mezon bölişi mumkin.

Jarayonlarni namunaviy matn asosida körib çiqamiz.

Qaldirğoçlar. Bahorda hovlimizdagi ayvonga bir juft qaldirğoç uçib kela boşladi. Ular tumşuğida loy taşib, şift ostiga in qurişdi. Oyim: "Qaldirğoç kelgan uyga baraka keladi", — dedilar. Bir oydan keyin

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

inda polaponlar çirqillay boşladi. Men ularni qörqitmaslik uçun ayvonda baland ovozda gapirmaydigan böldim.

1-jadval. PIRLS öqiş jarayonlari va ularga mos topşiriqlar

Jarayon	Mohiyati	Topşiriqdagi tayanç ifodalar	Namuna
Aniq berilgan ma'lumotni topiş	Javob matnda bevosita aytilgan	"Matndan topib öqing", "kim?", "nima?", "qayerda?"	"Qaldirğoçlar inni nimadan qurişdi?"
Oddiy xulosa çiqariş	Javob aytilmagan, lekin matnning yaqin qismlarini boğlaş orqali oson topiladi	"Nega … deb öylaysiz?", "Bundan nima ma'lum böladi?"	"Oyim qaldirğoçlar kelganiga qanday munosabatda?"
Ğoyalarni talqin qiliş va integratsiyalaş	Butun matn ma'lumotlarini birlaştiriş, öz tajribasi bilan qiyoslaş	"Asosiy fikr nima?", "Qahramon qanday odam? Dalil keltiring"	"Hikoyaçi bola qanday bola? Fikringizni matn bilan asoslang."
Mazmun va matn unsurlarini baholaş	Matnning özi — tili, tuzilişi, muallif tanlovi baholanadi	"Muallif nega …?", "Sarlavha mosmi?"	"Muallif oyining gapini nega matnga kiritgan? U matnga nima qöşadi?"

Amaliyotda öqituvçi uçun eng qiyin vazifa — topşiriq qaysi jarayonga tegişli ekanini aniqlaş. Buning uçun quyidagi ketma-ket savollardan iborat qoidadan foydalaniş mumkin:

1. Javob matnda söz-ma-söz bormi? Ha bölsa — topiş.
2. Javob matnning bir-biriga yaqin ikki qismini boğlaş orqali çiqariladimi? Ha bölsa — oddiy xulosa.
3. Javob uçun butun matn yoki uning katta qismidagi ma'lumotlarni birlaştiriş, öz bilimi bilan qiyoslaş kerakmi? Ha bölsa — talqin va integratsiyalaş.
4. Topşiriq matnning özini — mazmuni, tili, tuzilişi yoki muallif tanlovini baholaşni talab qiladimi? Ha bölsa — baholaş.

Masalan, "Men ularni qörqitmaslik uçun … gapirmaydigan böldim" gapi mavjud bölgani uçun "Bola nega baland ovozda gapirmay qöydi?" savoli topiş jarayoniga tegişli. Uni "Bola qaldirğoçlarga qanday munosabatda?" deb qayta ifodalasak, öquvçi gapdan bolaning ğamxörligini xulosa qiliş kerak böladi va topşiriq oddiy xulosa jarayoniga ötadi. Demak, bir xil ma'lumotga tayangan topşiriq ifodasiga qarab turli jarayonlarga qaratiliş mumkin; tasniflaşda topşiriq mavzusiga emas, uning talabiga qaraş lozim.

Tasniflaşda PIRLS jarayonlarini hisobga oliş quyidagi tamoyillarga tayanadi:

- **jarayon ustuvorligi** — topşiriq avvalo u talab qiladigan öqiş jarayoni böyiça belgilanadi; boşqa mezonlar (işlaş bosqiçi, matn jihati, mustaqillik darajasi, javob şakli) uni töldiradi;
- **muvozanat** — bitta matn böyiça topşiriqlar töplamida törtta jarayon ham ifodalanadi; 4-sinfda taqsimot PIRLS möljaliga yaqinlaşadi, quyi sinflarda esa topiş va oddiy xulosa uluşi kattaroq böladi;

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

• **matn turlarini hisobga oliş** — bir xil jarayon badiiy va ma'lumot beruvçi matnda turliça namoyon böladi: badiiy matnda talqin qahramon niyati va kayfiyatini, ma'lumot beruvçi matnda esa ma'lumotlarni umumlaştiriş va tizimlaştirişni talab qiladi;

• **javob şakllarining xilma-xilligi** — tanlovli javobli topşiriqlar bilan birga öquvçi javobni öz sözlari bilan ifodalaydigan oçiq topşiriqlar beriladi; yuqori jarayonlarda "matndan dalil keltiring" talabi qöyiladi;

• **tekşiriluvçanlik** — har bir topşiriq uçun javob namunasi va baholaş mezoni oldindan belgilanadi.

Bu tamoyillar faqat yangi topşiriqlar tuzişda emas, darslik topşiriqlarini tahlil qilişda ham qöllanadi: har bir savolning jarayoni aniqlanadi va topşiriqlarning taqsimoti PIRLS möljali bilan qiyoslanadi. Bunday tahlil öqituvçiga darslikdagi topşiriqlarni qaysi jarayon böyiça töldiriş zarurligini körsatadi. Ona tili va öqiş savodxonligi fanining milliy öquv dasturi bilan PIRLS talablarini muvofiqlaştiriş yöllari ham şu asosda belgilanadi [5].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, PIRLS öqiş jarayonlarini markaziy mezon sifatida qabul qiliş matn ustida işlaş topşiriqlari tasnifini öqiş savodxonligini rivojlantiriş maqsadiga böysundiradi. Jarayonni aniqlaş qoidasi va tasniflaş tamoyillari öqituvçiga topşiriqlar töplamidagi nomutanosiblikni körişga va uni tuzatişga imkon beradi. Taklif etilgan yondaşuvning öquvçilar öqiş savodxonligiga ta'siri tajriba-sinov işlari orqali aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "Özbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgaça rivojlantiriş konsepsiyasini tasdiqlaş töğrisida"gi PF-5712-son Farmoni.
2. Qosimova K., Matçonov S., Ğulomova X., Yöldoşeva Ş., Sariyev Ş. Ona tili öqitiş metodikasi. – T.: Noşir, 2009.
3. Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников. – М.: Просвещение, 1985.
4. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001.
5. Ismailov A., Kholmirzaev F., Karimberdiev K. Uzbekistan // PIRLS 2021 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading. – Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2022.
6. Mullis I.V.S., Martin M.O. (Eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. – Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
7. Mullis I.V.S., von Davier M., Foy P., Fishbein B., Reynolds K.A., Wry E. PIRLS 2021 International Results in Reading. – Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2023.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.